

4. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

ІДЕНТИФІКАТОРИ ТА ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В КОНТЕКСТІ ОСНОВ ЗДОРОВОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ

Дяченко Сергій

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

social.pedagogue@gsuite.pnpu.edu.ua

Науковий керівник: Сайко Наталія

Внаслідок військової стану по всій території України діти переносять психоемоційні перевантаження та психічні травми різного рівня. Актуальною проблемою є соціальна-педагогічна та психосоціальна підтримка дітей і дорослих в умовах військової агресії. Школи та громади України здійснюють профілактичні програми за планом, не звертаючи уваги на те, чи мають ці програми значущі зміни в житті молодих людей, чи ефективно вони впроваджують ці програми, якими є ідентифікатори здорового розвитку підлітків (дітей від 12–18 років) відповідно до їх вікових особливостей розвитку та чи відповідають програми ознакам здорового розвитку.

Метою нашого дослідження є визначення ідентифікаторів та принципів ефективного соціально-педагогічного супроводу в контексті основ здорового розвитку підлітків.

Дослідження, щодо впровадженні та практичному застосуванні моделі BASIC Ph з метою ефективного соціально-педагогічного супроводу є актуальною. Методика BASIC Ph – особистісна інтегративна багатовимірна модель вибору стратегії виходу з кризи, спричиненої психічною травмою [3, с. 45]. Згідно цієї концепції, унікальну для кожної людини стратегію опірності в умовах кризи характеризує індивідуальне поєднання шести основних каналів: В – Belief and values – віра та переконання, в тому числі філософія життя, духовні та моральні цінності; А – Affect and emotions – почуття та емоції; S – Sociability – соціальність, зокрема ідентифікація приналежності до певної групи та спілкування; І – Imagination and creativity – уява та творчість; С – Cognition and thought – когнітивні стратегії; Ph – Physiological activity – фізіологічна активність [3, с. 45].

Природним станом для людини є взаємодія з оточуючим світом, що ґрунтується на названих вище складових. Вона починається від моменту народження, та в її процесі виробляються навички впоратися з ситуацією. В подальшому на цій основі розвивається опірність. Опірність є процесом, а не результатом, її характеристики можна описати до, під час та після кризової ситуації [3, с. 45]. На практиці їх можна виміряти за допомогою декількох

шкал, до прикладу, шкали Крейга, побудованої по типу психометричної лікертівської шкали. Іншим варіантом є «6-крокова модель складання історій» М. Лаада, перевагою якої можливість застосування за короткий проміжок часу, що іноді вкрай необхідно під час кризової ситуації. Пацієнт розказує історію, що включає елементи чарівної казки і міфу; під час розповіді проявляються способи, з допомогою яких особистість проектує себе на організовану дійсність, таким чином контактуючи зі світом [3, с. 45].

Кожна людина потенційно може використовувати всі шість каналів, але конфігурації їх поєднання розвиваються індивідуально та можуть змінюватися в різні періоди життя і залежно від ситуації, або умов середовища: одні з каналів за-стосовуються регулярно, а інші – практично не залучаються. Фактори, що сприяють опірності, можуть існувати в межах одного або декількох каналів. Наприклад, в разі залучення таких адаптивних захисних механізмів, як відчуття приналежності до певної спільноти, альтруїстичність, прогнозування, почуття гумору, впевненість у собі, самоспостереження та сублімація, залучаються канали соціальності, віри та переконань, уяви та творчості, а також почуттів та емоцій (S, B, I, A) [3, с. 45].

Криза настає тоді, коли у особистості після повторних непродуктивних спроб звільнитися від стресу з'являється відчуття відчуження від світу. Кризу спричиняє відсутність гнучкості вибору стратегії її вирішення: людина циклічно та ригідно використовує тільки один з методів подолання психотравми, не досягаючи при цьому результатів. До порушень функціонування різного рівня призводять ті психотравми, які не вдається опанувати, використовуючи власні стратегії позбутися від проблеми. Виникає відчуття втрати зв'язку зі світом, безвиході, відсутності перспективи у майбутньому, зникнення сенсу життя. В разі порушень функціонування кризові стани можуть проявлятися на субклінічних регістрах, або викликати розлади, пов'язані зі стресом. Коли такий пацієнт звертається за допомогою, спеціаліст за допомогою багатовимірної підходу BASIC Ph допомагає виробити гнучкість, визначаючи різноманітні напрямки, що дадуть змогу знову поєднати його з оточуючим, а отже розв'язати проблему [3, с. 45].

Існують активні стратегії подолання, що людина використовує постійно, та пасивні, що залучені частково або ще відсутні. На першій групі стратегій спеціалісту варто зосередитися в разі гострої кризової ситуації, на другій – коли пацієнт не здатний вийти з кризової ситуації, але події не сприймаються як вихід за межі норми. Іноді це може вдатися не одразу, тоді спеціаліст визначає інший підхід та сприяє його відновленню. При успішному відновленні зв'язку з оточуючим світом в подальшому підтримується його розвиток до відновлення попереднього рівня взаємодії [3, с. 46].

У науковому обігу є різні підходи до розуміння сутності ознак здорового розвитку. Провідною з основ визначення здорового розвитку підлітків ми дослідили технологію оцінки потреб дитини науковців І. Д. Зверєвої, З. П. Кияниці, В. О. Кузьмінського, Ж. В. Петрочко, І. Саммон. Оцінка потреб дитини базується на цілому ряді теорій розвитку і формування особистості, її

виховання і соціалізації. Та, насамперед, це теорії періодизації в розвитку особистості і теорія прив'язаності [4, с. 7].

До загальних закономірностей розвитку людини належать: єдність біологічного і соціального; взаємозв'язок діалектичного і сенситивного; єдність безперервності і перервності; залежність розвитку від задоволення потреб; його обумовленість специфікою соціального середовища, в тому числі зоною найближчого розвитку; активність у діяльній сфері [4, с. 7].

В контексті загальних закономірностей розвитку дитини особливої ваги набуває єдність біологічного і соціального, що може бути простежена через особливості особистісного становлення у різні вікові періоди [4, с. 7].

Серед сучасних найбільш значущими є періодизації Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, А. В. Петровського, Е. Еріксона. Так, у періодизації Л. С. Виготського і Д. Б. Ельконіна зроблена спроба визначити періоди розвитку людини на основі таких суттєвих особливостей, як соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, домінуюче вікове новоутворення [4, с. 8].

Взаємодія дитини з дорослими, із соціальним середовищем є, безперечно, джерелом її розвитку. Іншими словами, виховання не автоматичне передавання духовної культури від старшого покоління до молодшого, а процес організації спільної життєдіяльності дітей і дорослих. Дитина володіє певними рівнями актуального і потенційного розвитку, тобто зона найближчого розвитку передбачає розвиток існуючих здібностей дитини за допомогою дорослих. Саме вони, як соціальні агенти, можуть допомагати дитині випереджати актуальний розвиток, орієнтуючи її на перспективу [4, с. 8].

Важливим для розуміння закономірностей розвитку людини є виокремлення у теорії Е. Еріксона радіусу значущих стосунків (соціальних агенцій) як основи для становлення особистості. Саме такі стосунки з представниками кола найближчого оточення (соціальні агенти) формують у дитини відчуття захищеності, опори [4, с. 9]. Відчуття захищеності та відчуття опори тому і є одними з основ здорового розвитку дитини.

Ключовим поняттям нашого дослідження є і поняття соціалізації. Соціалізація – процес інтеграції індивіда у суспільство та у різноманітні типи соціальних груп шляхом засвоєння елементів культури, соціальних норм і цінностей. Головне завдання процесу соціалізації для індивіда полягає у пошуку свого місця у суспільстві. Виділяють 2 основних типи соціалізації: первинна та вторинна. Первинна соціалізація – засвоєння норм і цінностей людиною у дитячому віці, а вторинна – засвоєння норм і цінностей дорослою людиною [2, с. 85].

На первинну і вторинну соціалізацію впливають різні соціальні агенти і соціальні інститути. Для первинної соціалізації індивіда характерні міжособистісні відносини в малих групах, агентами якої виступає найближче оточення людини. Це батьки, друзі, родичі та близькі. Вони виконують зразу декілька функцій, які можуть заміняти один одну. У цьому типі соціалізації агенти змінюються відповідно до життєвих циклів та умов. На рівні великих соціальних інститутів відбувається вторинна соціалізація. Агентами цієї

соціалізації виступають засоби масової інформації, вчителі у школі, викладачі в університеті [2, с. 85].

Сучасний розвиток технологій та сучасна ера соціалізації дигітального суспільства має свої особливості категоризації основ здорового розвитку дитини та розкриття їх з кута зору процесу еволюції людини. Процес еволюції людини по шляху духовного становлення передбачає входження у світ інтелектуальної культури, побудованої на системі знань як набутих у процесі соціокультурної життєдіяльності, так і «вирощених» усередині своєї індивідуальності. Усе, що визначається як зовнішнє знання, є лише формою репрезентацій обізнаності внутрішньої, яка досягається переважно шляхом освіти [1, с. 5].

Людина реалізує себе в культурній, науковій, освітній, господарській та інших сферах суспільної діяльності не лише через набуті знання і практичний досвід, але й власну вихованість. Виховання внутрішнього морально-духовного скарбу слугує найбільш надійним орієнтиром у визначенні мети й сенсу життя, подоланні його складних суперечностей. Згідно з класичною традицією знання постає збагаченим високими сенсами, здатними зробити людину творчою, духовною особистістю, що вимагає доцільного виховання. У цьому контексті виховання потрібно розглядати як морально-практичний процес, який активно використовується для творення світу й одночасно творення самої людини. В історичному плані Людина – *Homo sapiens* (розумна) перетворюється в Людину – *Homo faber* (продуктивна), яка далі трансформується в Людину – *Homo creativus* (творча). Істотно, що феномен креативності виступає як поєднання новизни, корисності й несподіваності. Актуалізація нинішньої антропологічної освітньої парадигми обумовлена потужним впливом цифрових та інформаційно-комунікаційних технологій на культуру й людину в цілому, що ствердило конституювання дигітальних суспільства і культури. Результатом стала поява *Homo digitalis* – людини дигітальної. Цей образ фіксує зовнішні характеристики індивідів, які володіють сенсорними вміннями об'єктної регуляції (приведення в дію планшетів чи смартфонів) (*digitalis* латиною означає і цифру, і палець) [1, с. 6].

Науковці В. Г. Кремень, С. О. Сисоєва, І. Д. Бех, О. Л. Вознесенська, Н. В. Гавриш, Л. В. Гончар, В. М. Шахрай та ін. розробили Концепцію виховання дітей та молоді в цифровому просторі та визначили основи здорового розвитку підлітків, як базові цінності. До таких базових цінностей, основ здорового розвитку, які потребують особливої уваги й захисних програм сімейної протидії цифровому вихолощуванню реальності, віднесли: цінність тіла (тілесності, реального фізичного руху); цінність тиші й усамітнення (пауз у медійному шумі, щоб причутися до важливого, для розмови із собою); цінність близькостей повноформатної присутності в спілкуванні (без запобіжника кнопки «перервати зв'язок», «виключити»); цінність стосунків з іншим та іншості, як такої (цінність іншої людини й установлених нею меж); цінність живого середовища (складності й саморегульованості природного оточення). У цифровому світі є тенденція знецінення цих базисних моментів людського життя, їхнього надмірного спрощення та підпорядкування прохідним миттєвим

бажанням і звабам. Виховання в цифрову епоху має забезпечувати свідоме відновлення та відтворення означених цінностей [1, с. 6].

Ефективність виховання дітей та молоді в цифровому освітньому просторі та сучасному суспільстві значною мірою залежить від партнерської взаємодії батьків, педагогічних працівників та інших фахівців, яка виступає як взаємоузгоджена і взаємовідповідальна діяльність, в основу якої покладаються діалог, рівні права, добровільність участі, взаємна зацікавленість сторін. Така взаємодія передбачає обмін взаємодіючих сторін інформацією і формами діяльності з метою підвищення інтелектуальних можливостей дітей та молоді, розвитку їхніх здібностей, зміцнення фізичного, психічного й соціального здоров'я, гарантування їхньої безпеки в цифровому просторі та забезпечувало основи здорового розвитку дітей (підлітків включно) [1, с. 25].

Дослідниками ефективної взаємодії визначено, що взаємодія розглядається на двох рівнях: суб'єктивному і процесуальному. На суб'єктивному рівні розглядаються суб'єкти взаємодії – інститути держави, місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій на основі системно-структурного і міжвідомчого підходів; на процесуальному – взаємодія цих суб'єктів на основі діяльнісного, системно-структурного, міждисциплінарного підходів [4, с. 109].

Науковці О. Безпалько, Т. Дешко, Т. Протасова, Е. Дем'янов та ін. досліджували принципи співробітництва, що, на нашу думку, визначають принципи ефективного соціально-педагогічного супроводу, серед яких: пріоритетність інтересів, проблемна орієнтація, результативно-цільова спрямованість, спільне планування, функціональна домовленість, єдиний інформаційний простір, зворотній зв'язок, спільне прогнозування проміжних та остаточних результатів, спільна оцінка діяльності шляхом співставлення отриманих результатів із запланованими, відповідальність, наукова та методична обґрунтованість, правова забезпеченість, комплексність та системність [4, с. 109].

Принцип природовідповідності визначений Я.-А. Коменським [4, с. 22], що першим довів необхідність чіткого і суворого врахування вікових особливостей дітей під час їх навчання і виховання має бути у основі визначення ідентифікаторів ефективного соціально-педагогічного супроводу. Науковці «Інституту пошуку» дослідити та визначили зовнішні та внутрішні активи (якості, особливості), що виклали у таблиці 40 активів розвитку дитини, що також є основами розвитку підлітків [5]. Ці 40 активів відображають за ідентифікаторами як дитина реалізує себе за основами розвитку по віковим групам: раннього дитинства (3–5 років); початкової школи (5–9 років); середнього дитинства (8–12 років); підлітків (12–18 років).

Висновки. У нашому дослідженні ми визначили ідентифікатори та принципи ефективного соціально-педагогічного супроводу в контексті основ здорового розвитку підлітків. Перспективами подальших досліджень є необхідність верифікації методу створення «ситуації успіху», розвитку асертивності і опірності учасників освітнього процесу та загалом учасників громад, як профілактика негативних наслідків стресу сучасних умов життя

суспільства та військового стану України. В майбутньому ми плануємо продовжити дослідження теми і вивчення більш детально використання фахівцями Психологічної служби технології штучного інтелекту з метою ефективного соціально-педагогічного супроводу дитини і навчання майбутніх фахівців Психологічної служби освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кремень В. Г., Сисоєва С. О., Бех І. Д., Вознесенська О. Л., Гавриш Н. В., Гончар Л. В., ... & Шахрай В. М. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (2). С. 1–30.
2. Крижня В. О. Трансформація ролі соціальних агентів у процесі соціалізації особистості. *Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914–2014* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27–28 лист. 2014 р. / уклад. А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. Київ : Політехніка, 2014. С. 85.
3. Микитенко Р. Застосування моделі BASIC Ph в програмі психоневрологічної реабілітації учасників бойових дій на сході України. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 44–47.
4. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверєвої; авт.: І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон. Київ : Держсоцслужба, 2007. 144 с.
5. Benson P. L., Roehlkepartain E. C., Sesma Jr. A. Tapping the power of community: The potential of asset building to strengthen substance abuse prevention efforts. *Search Institute. Insights & Evidence*. 2004. Vol. 2. No. 1. P. 1–14. URL: <https://d2pck61xhq74q6.cloudfront.net/40-Developmental-Assets.pdf>

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ ДІТЕЙ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Кобка Ярослава

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

yarosavakobkal@gmail.com

Науковий керівник: *Кононенко Лілія*

Постановка проблеми: У сучасному суспільстві спостерігається невпинне зростання соціальних викликів, серед яких особливе занепокоєння викликає проблема девіантної поведінки серед дітей та підлітків [Zaman & Nouwen, 2016]. Це явище не лише відображає глибокі соціальні негаразди, але й ставить під загрозу майбутнє підростаючого покоління. Одним із ключових чинників, що сприяють формуванню девіантної поведінки, є кризові ситуації в сім'ях, які стають все більш поширеними в сучасному світі [Безуглий, 2012].

Сім'я, як основний осередок соціалізації дитини, відіграє вирішальну роль у формуванні її особистості, ціннісних орієнтацій та поведінкових